

APSTRAKTNA FONOLOŠKA PREDODŽBA VOKALA I DIFTONGA U RANOM ZAPADNOSAKSONSKOM DIJALEKTU

DUNJA JUTRONIĆ-TIHOMIROVIĆ

Ovaj je rad nastavak članka objavljenoga u *Radovima* 1974/75, str. 79—106, pod naslovom »Apstraktna fonološka predodžba konsonanata u ranom zapadnosaksonskom dijalektu«. Predmet sadašnjega članka jest sinkrona analiza vokala i diftonga u ranome zapadnosaksonskom (ZS) dijalektu staroengleskog jezika.¹ Cilj je analize određivanje apstraktne fonološke predodžbe vokala u tom dijalektu kao i ukazivanje na aspekte povezanosti fonologije i morfofonologije u riječima zapadnosaksonskoga dijalekta.²

Analiza vokalskoga fonološkog sistema zasnovana je na teoriji transformacijske gramatike, tj. generativne fonologije Noama Chomskog i Morrisa Hallea.³

Fonološka razina koja se dobiva iz sintaktičke aplikacijom apstraktnih pravila i sama ima dvije razine. Prva je apstraktna, a naziva se još i fonološko-sistematska. Druga je konkretna ili fonetko-sistematska, i do nje se dolazi aplikacijom raznih fonoloških pravila.⁴

Ovdje ćemo navesti sva pravila koja su se pojavila kod analize konsonanata, jer bi bez njih bilo nemoguće ukazati na pravila koja

¹ Pojedine znakove tiskara je iz tehničkih razloga morala zamijeniti sličnima. — Op. ur.

² Zapadnosaksonski (ZS) smatra se standardnim dijalektom staroengleskog (SE) jezika. Rani je ZS jezik kojim su pisani: Parker MS of the *Old English Chronicle*, Gregoryjeva *Cura Pastoralis* i Alfredov prijevod Orosiusa. Vidi A. Campbell, *Old English Grammar*, Oxford University Press, 1959.

³ Noam Chomsky, Morris Halle, *The Sound Pattern of English*, New York 1968. Distinktivna obilježja za vokale uzeta su prema klasifikaciji koja se javlja u ovoj knjizi. Vidi naročito str. 304—305.

⁴ Nešto više o teoriji transformacijske gramatike vidi sažeto u mojem članku »Apstraktna fonološka predodžba konsonanata u ranom zapadnosaksonskom dijalektu«, *Radovi* 1974, str. 79—106. O generalivnoj fonologiji vidi Žarko Muljačić, *Opća fonologija i fonologija suvremenog talijanskog jezika*, Zagreb 1972, naročito str. 19 i dalje.

vrijede za vokale i diftonge.⁵ Pravila koja postoje u staroengleskom sistemu konsonanata pokazuju da na fonološko-sistematskoj razini nije potrebno navoditi onoliki broj konsonanata koji se spominje u tradicionalnim gramatikama staroengleskog jezika.⁶

Pravila ne navodimo ovom prilikom u distinktivnim obilježjima radi njihova jasnijeg vizuelnog raspoznavanja, a sama će biti još jasnija pri aplikaciji u derivacijama koje slijede.⁷

Pravilo o ozvučavanju

f, s, θ → [+ zvučni] / [+ zvučni] — [+ zvučni]

Pravilo za palatalizaciju

$\left[\begin{array}{l} \text{velarni okluzivi} \\ \text{velarni frikativi} \end{array} \right] \rightarrow [+ \text{povišeni}] \quad / \quad \left. \begin{array}{l} - [\text{V pred. reda}] \\ [\text{V pred.} \\ \text{reda}] \end{array} \right\} // +$

Pravilo za geminaciju

K → KK / $\left[\begin{array}{l} \text{kratki} \\ \text{vokal} \end{array} \right] \text{ — j}$

Pravilo γ-konverzije

γ → g / $\left. \begin{array}{l} \text{n —} \\ // \text{ —} \end{array} \right\} \left[\begin{array}{l} \text{V zadnjeg reda} \\ \text{K} \end{array} \right]$

Pravilo x-konverzije

x → h / $\left. \begin{array}{l} // \\ + \end{array} \right\} \text{ —} \\ [+ \text{zvučni}] \text{ —} + [+ \text{zvučni}]$

Pravilo za j-ispadanje

j → ∅ / K — $\left. \begin{array}{l} // \\ + \end{array} \right\}$

Pravilo za h-ispadanje

h → ∅ / [+ zvučni] — + [+ zvučni]

⁵ Pravila navodimo bez oznaka u distinktivnim obilježjima radi lakšeg prepoznavanja i uštede prostora. Detaljnije se može pogledati moj članak naveden pod bilješkom 4.

⁶ Matricu ranozapadnih konsonantskih fonema u članku pod bilješkom 4.

⁷ Simbol »//« označava početak i završetak formativa u apstraktnoj predodžbi. Simbol »+« označava unutrašnju podjelu formativa. »V« je oznaka za vokale, a »K« za konsonante.

Pravilo *n-velarizacije*

$$n \longrightarrow \eta \quad / \quad \text{————} \quad \left. \begin{array}{l} k \\ g \end{array} \right\}$$

Pravilo o formiranju poluvokala

$$u \longrightarrow w \quad / \quad \left. \begin{array}{l} \text{vokala} \\ \text{likvida} \end{array} \right\}$$

$$i \longrightarrow j \quad / \quad \text{————} \quad \left. \begin{array}{l} V \\ // \end{array} \right\}$$

Pravilo o asimilaciji

$$K \longrightarrow [- \text{zvučni}] \quad / \quad \text{————} \quad t, s, \Theta$$

Pravilo o duženju diftonga

$$[\text{diftong}] \longrightarrow [+ \text{dugi}] \quad / \quad \text{————} \quad (K) [h]$$

Pravilo o ispadanju vokala

$$V \longrightarrow \emptyset \quad / \quad \left. \begin{array}{l} \text{diftong} + \\ \text{dugi } V + \end{array} \right\}$$

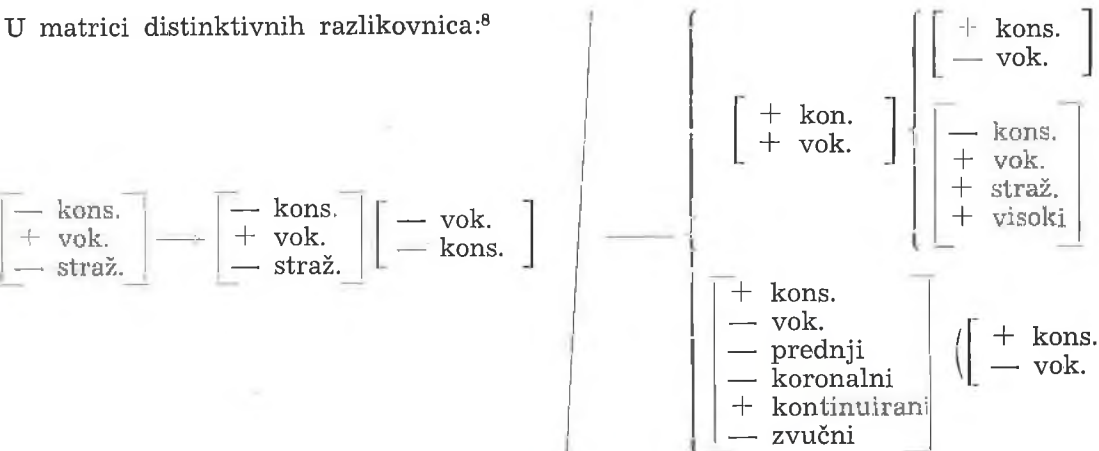
Postoji zajednički broj promjena koje su važne za vokale i diftonge zajedno, pa ćemo se stoga najprije osvrnuti na njih.

Do razbijanja (*breaking, fracture*) kratkih i dugih vokala prednjeg reda /ae, e, i/ dolazilo je pod utjecajem konsonanata /l, r/ kad je iza njih slijedio još jedan konsonant, a isto tako i pod utjecajem samog konsonanta /x/. To dijakrono pravilo vrijedi i kao sinkrono, jer ukazuje na razlike koje su postojale u staroengleskim dijalektima, kao npr.: u englijskom dijalektu nailazimo na oblik *ald*, a u zapadno-saksonske *eald* (star). Vokali prednjega reda razbijali su se u diftonge kad je u slijedećem slogu stajao vokal zadnjeg reda (to je historijski u-umlaut). Ta promjena nije u potpunosti zahvatila ZS dijalekt, tako da su neki oblici, kao *featu* »posude«, posuđeni iz mercijanskog dijalekta. Vokal /u/ uzrokovao je razbijanje vokala samo iza likvida, kao u primjerima *nearu* »blizu«, *ealu* »pivo«. Pravilo bi dakle glasilo: Do razbijanja vokala prednjeg reda u odgovarajuće diftonge dolazilo je u blizini glasova /l, r/ plus konsonant ili vokal /u/, a isto tako u blizini /h/ ili /h/ plus konsonant.

Pravilo o razbijanju vokala

$$[V \text{ pred. reda}] \longrightarrow [\text{diftong}] \quad / \quad \text{————} \quad \left\{ \begin{array}{l} l, r \\ h (K) \end{array} \right\} \left. \begin{array}{l} K \\ u \end{array} \right\}$$

U matrici distinktivnih razlikovnica:⁸

U dijelu pravila koji govori o diftongu, nije navedeno da iza glajda prednjeg reda slijedi glajd stražnjega reda. Drugi dio diftonga bio je stražnjeg reda u vrlo ranoj povijesti ovog dijalekta, ali je sve više postajao neutralni vokal pod utjecajem glajda prednjeg reda. Pisari su diftonge pisali kao sekvencu dvaju vokala: <ea> za otvoreni prednji, <eo> za centralni prednji i <io> za zatvoreni prednji. Ovdje ćemo vizuelno prema njihovu izgovoru upotrijebiti transkripciju <ae> za <ea> jer je glas šva /ə/ neutralni znak i ne označava da je drugi dio diftonga bio glajd stražnjeg reda. Tako imamo <eə> za <eo> i <iə> za <io>.

Primjeri: *healdan* »držati«; *eall* »svi«; *eahta* »osam«; *nearwe* »blizu«; *seon* »vidjeti«; *seah* »nož«

razbijanje vok.	//xaełd+an//	//aełł//	//aexta//	//saex//	//naerue//	//sex+an//
apstr. pred.	//xaełd+an//	//aełł//	//aexta//	//saeəx//	//naerue//	//seəx+an//
w-formacija	---	---	---	---	//naerwe//	---
x-konverzija	//haełd+an//	---	---	---	---	//seəh+an//
duženje dif.	---	---	---	---	---	//seəh+an//
h-ispadanje	---	---	---	---	---	//seə+an//
V-ispadanje	---	---	---	---	---	//seə+n//
	/haełdan/	/aełł/	/aexta/	/saeəx/	/naerwe/	/seən/

⁸ Distinktivna obilježja iz Chomsky i Halle (1968) prevedena su na sljedeći način: *stražnji* »back«, *prednji* »anterior«, *koralalni* »coronal«, *visoki* »high«, *niski* »low«. Ostali termini mogu se naći u knjizi Žarka Muljačića (vidi bilješku 4) i člancima Dalibor Brozović, »O alofonskoj problematici u hrvatskoj ortoepiji«, *Radovi* 9/1971—72, str. 5—24 i Rudolf Filipović, »Roman Jakobson i Morris Halle, Fundamentals of Language«, *Suvremena lingvistika* 1/1966.

Redoslijed pravila:

Iz prethodnih derivacija vidimo da pravilo o razbijanju vokala mora doći prije pravila w-formacije (nearwu). Kad bi w-formacija prethodila razbijanju vokala, iza /r/ bi slijedio poluvokal /w/ i ne bi bili ispunjeni uvjeti za provođenje pravila o razbijanju vokala (pri-sjetimo se da /r/ treba da stoji ispred konsonanta ili zatvorenog vokala stražnjeg reda). Pravilo o razbijanju vokala prethodi pravilu o x-konverziji, jer /h/ dobiveno tim pravilom ne uzrokuje razbijanje. U primjeru *eall* vidimo da geminirano /ll/ nije rezultat pravila o geminaciji već da ono kao takvo mora biti u apstraktnoj predodžbi. U primjerima gdje je /ll/ rezultat primjene pravila o geminaciji, vidimo da nije došlo do razbijanja prethodnog vokala kao u primjerima *tellan* »brojiti« : *sellan* »prodati« : *swellan* »nateći«.

Primjeri: *cwellan* »ubiti«; *heall* »velika dvorana«; *hleahhan* »smijati se«

apstrak. pred.	//kueli—an//	//xae11//	//xlaexi+an//
razbijanje vok.	---	//xae11//	//xlae1xi+an//
palatalizacija	---	---	//xlae1x'i+an//
j-formacija	//kuelj+an//	---	//xlae1x'j+an//
geminacija	//kuellj+an//	---	//xlae1x'x'j+an//
w-formacija	//kwel1j+an//	---	---
x-konverzija	---	//hae11//	//hlae1x'x'j+an//
j-ispadanje	//kwel1+an//	----	//hlae1x'x'+an//
	//kwellan/	/hae11/	/hlae1x'x'an/

Iz tih primjera zaključujemo da geminacija slijedi razbijanje vokala. Kad bi bilo obratno, apstraktno /lj/ u *cwellan* geminiralo bi se i pravilo za razbijanje vokala dalo bi pogrešan oblik riječi. Palatalizacija isto tako slijedi razbijanje vokala. U primjeru *hleahhan*, velarno /x/ uvjetuje razbijanje prednjega vokala.

Diftonzi nakon inicijalnih palatala

Mišljenja stručnjaka za staroengleski kada su u pitanju diftonzi iz početnih palatala, vrlo su kontroverzna i problem nije definitivno riješen. Svako mišljenje ima svoje argumente, ali najuvjerljivije ipak izgleda ono koje tvrdi da su početni palatali diftongizirali vokale prednjeg reda. Do te promjene ne dolazi u kentskom i mercijanskom dijalektu uopće, a vrlo se pravilno provodi u pisanim dokumentima na zapadnosaksonskom. Ako je diftongizacija bila samo grafemska praksa, možemo se pitati zašto su je ZS pisari označavali s toliko mara, dok su je kentski i mercijanski zapostavljali. Možemo stoga

dovoljno uvjerljivo pretpostaviti da provođenje grafičke pravilnosti u ZS nasuprot drugim dijalektima ukazuje da je ta fonetska promjena bila svojstvena ZS dijalektu.⁹

Početni palatali djelovali su tako da je kratko /e/ (postajalo /iə/ pisano kao <ie> kao npr. *giefan* »dati«; *giefu* »dar«; *scieran* »rezati«; *gielp* »slava«. Dugo /ē/ postajalo je /iə/ pisano kao <ie> u primjerima *giēt* »ipak, pa«; *giēman* »brinuti se«. Kratko /ae/ postajalo je /aeə/, pisano <ea> u primjerima *scaft* »prorez«; *sceatt* »blago«; *ceaster* »grad«; *geat* »ulazna vrata«. Dugo /āe/ se diftongiziralo u dugo /āeə/, pisano <ea> kao u *scēap* »ovce«; *gēafon* »oni su dali«; *scēap* »cijena«. Iz tih primjera vidimo da je otvoreni prednji vokal postajao diftong, a da je poluotvoreni prednji vokal uz diftongizaciju postajao i [+ zatvoren]. Tako imamo sljedeće pravilo:

$$\begin{array}{l} \text{ë} \longrightarrow \overset{\text{ü}}{\text{iə}} \\ \text{äe} \longrightarrow \overset{\text{ü}}{\text{aeə}} \end{array} \quad / \quad \left\{ \begin{array}{l} \text{c} \\ \text{γ}' \\ \text{s'c} \end{array} \right. \quad \text{---}$$

Pravilo palatalne diftongizacije

$$\left[\begin{array}{l} \text{--- kons.} \\ \text{+ vok.} \\ \text{--- stražnji} \\ \text{--- niski} \end{array} \right] \longrightarrow \left[\begin{array}{l} \text{[--- stražnji} \\ \text{<+ visoki>} \\ \text{--- vok.} \end{array} \right] \left[\begin{array}{l} \text{--- kons.} \\ \text{--- vok.} \end{array} \right] // \left[\begin{array}{l} \text{--- prednji} \\ \text{--- koron.} \\ \text{--- straž.} \end{array} \right] \text{---}$$

Primjeri: *gievan* »dati«; *scieran* »rezati«; *ceaster* »grad«

apstr. pred.	//γef+an//	//sker+an//	//kaester//
palatalizacija	//γ'iof+an//	//s'cer+an//	//caester//
palat. difton.	//γ'iof+an//	//s'ciər+an//	//caeəster//
ozvučavanje	//γ'iov+an//	----	----
	/γ'iovan/	/s'ciəran/	/caeəster/

⁹ Evo nekoliko pogleda na ovaj problem. A. Campbell, *Old English Grammar*, Oxford 1964, str. 69, kaže da je »jedna od najregularnijih promjena u ZS dijalektu diftongizacija vokala prednjeg reda poslije palatalnih suglasnika«. Robert Stockwell i Westbrook Baritt u članku »Some Old English graphemic-phonemic correspondences -ae, ea and a«, *Studies in Linguistics* 4, Washington, 1951, na str. 14 kažu da su pokušali dokazati kako su u najmanju ruku ae-ea samo jedna grafička alternacija koja se javlja poslije palatala. (»There is no phonetic basis for assuming that ae and ea were here different allophonically and certainly they were not different phonemically.«) Karl Brunner u članku »The Old English Vowel Phoneme«, *English Studies* 32 (1951), tvrdi da su ti dijagrafi samo označavali da su prethodni samoglasnici bili palatali.

Redosljed fonoloških pravila jest sljedeći:

S pravilima koja smo do sada spomenuli palatalna diftongizacija mora slijediti pravilo o palatalizaciji. Isto tako treba da slijedi pravilo o razbijanju vokala kao što pokazuje primjer *ceorl*, »priprost mladić«, koji ima apstraktnu predodžbu //kerl//, nakon palatalizacije //cerl//, po razbijanju vokala //ceərɫ//, nakon čega ne možemo primijeniti palatalnu diftongizaciju. Kad bi pravilo palatalne diftongizacije bilo primijenjeno prije pravila o razbijanju vokala, dobili bismo oblik //ciərɫ// tako da nam red pravila omogućava dobivanje pravilne derivacije.

Alternacija kratkih vokala

Kratki otvoreni prednji vokal /ae/ je u slobodnoj varijaciji s kratkim otvorenim stražnjim vokalom /a/. Prvi uvijek stoji u zatvorenim slogovima, u otvorenima iza kojih slijedi vokal prednjeg reda. Drugo /a/ nalazimo u otvorenim slogovima, na kraju sloga kad slijedi vokal zadnjeg reda.¹⁰ Primjeri su sljedeći: *daeg* »dan«: *daeges* prema *dagas* »dani«. Pošto je alternacija pravilna, pitanje je koji se od ta dva glasa nalazi u apstraktnoj predodžbi. S jedne strane fenomen razbijanja vokala ukazuje da otvoreni prednji vokal treba da je u apstraktnoj predodžbi, jer samo vokali prednjeg reda podliježu razbijanju, kao npr. *slean* »ubiti« mora imati /ae/ na apstraktnom nivou //slaex+an// da bi se moglo primijeniti pravilo za razbijanje vokala. Ako je na apstraktnom nivou /a/ [/slax+an/], ne bi se moglo primijeniti pravilo prema navedenim uvjetima, jer se /a/ nalazi u otvorenom slogu iza kojega slijedi vokal stražnjeg reda (podsjetimo se da /a/ može postati vokal prednjeg reda samo u zatvorenim slogovima i u otvorenima ako je vokal u sljedećem slogu vokal prednjeg reda). S druge strane, riječi *gangan* »ići«; *camp* »borba«; *man* »čovjek«; *lamb* »janje« imaju vokal stražnjeg reda koji postoji zatvoreniiji zbog nazala koji ga slijedi. Ako kažemo da je na apstraktnom nivou vokal prednjeg reda, onda uz to moramo imati jedno *ad hoc* pravilo koje će kazati da /ae/ postaje /o/ kad iza njega dolazi nazal.¹¹ Dakle sa /ae/ u apstraktnoj predodžbi pravilo bi bilo dijelom motivirano a dijelom *ad hoc* i izgledalo bi ovako:

¹⁰ Ima još nekih položaja u kojima se javlja ova alternacija, ali ćemo njih spomenuti poslije.

¹¹ Nema opravdanja da su riječi kao što su *man* ili *gangan* imali vokale prednjeg reda. Isto tako nema dokaza da su nazali utjecali na promjenu vokala od prednjih u stražnje ali su pod utjecajem nazala vokali postajali zatvoreniiji o čemu će biti govora u daljnjem izlaganju.

ae → a	K ----//	} V stražnjeg reda	a)	
	---- K ₁		} K ₂	b)
	----	} f	K	c)
	---- n			

Uvjet: K₁ K₂ su jednaki

Pravilo pod a) bi bilo za oblike kao //hwae//. Pravilo b) za *dragan* »vući« iz apstraktne predodžbe //draeg+an// and *assa* ili *catte* od //aessa// i //kaette//. Pravilo c) za riječi *brastlian* »pucketati«, *flasc* »boca«. I na kraju pravilo d) za riječi koje imaju nazal kao *lang* »dug«.

Ako je /a/ apstraktni vokal, onda moramo imati dva pravila. Prvo da svako kratko /a/ postaje /ae/ kad slijedi neodređeni broj konsonanata. Pravilo nije *ad hoc* pošto je zasnovano na činjenici koja je već spomenuta, a to je da su samo vokali prednjeg reda podliježu pravilu razbijanja vokala a također i palatalnoj diftongizaciji. Pravilo bi glasilo:

a → ae / ——— K_o

Nakon toga neki od tih novih prednjih vokala opet postaju vokali stražnjeg reda pod sljedećim uvjetima:

ae → a	---- K ₁	} V stražnjeg reda	K

Uvjet: K₁ i K₂ su jednaki.

Umjesto jednog pravila imamo dva. Broj označenih obilježja u prvoj varijanti ima više tako da nije jednostavnije od druge varijante ako se veća vrijednost pravila određuje brojem obilježja. U drugoj verziji isto tako više nema *ad hoc* pravila o retrakciji pred nazalima. U ovom slučaju dva pravila su bolje motivirana od jednog.

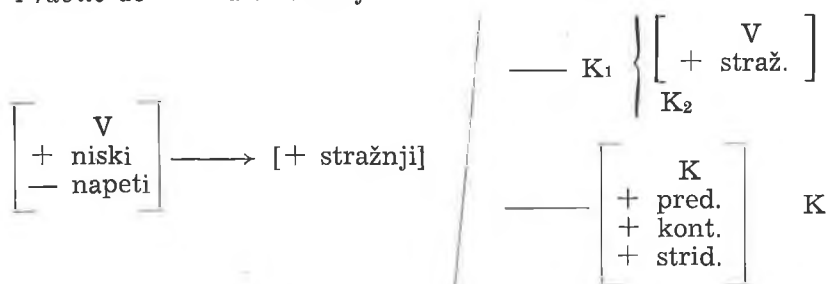
Pravila u distinktivnim obilježjima.

Pravilo o pomaku a → ae

V + niski — napet — zaokružen	→	[— stražnji]	/	——— K _o
--	---	--------------	---	--------------------

Uvjet: Ne pred nazalima.

Pravilo ae → a retrakcije

Uvjet: K₁ i K₂ su jednaki.

Primjeri: *slean*, *feallan*, *faeger*, *bacan*

apstr. pred.	//slax+an//	//fall+an//	//fayer//	//bak+an//
ä → æ pomak	//slaex+an//	//faell+an//	//faeyer//	//baek+an//
razbijanje	//slaeæx+an//	//faeæll+an//	---	---
retrakcija	---	---	---	//bak+an//
palatal.	---	---	//faey'er//	---
pal. diftong.	----	----	---	----
x-konverzija	//slaeæh+an//	---	---	---
duž. difton.	//slææh+an//	---	---	---
h-ispadanje	//slææ+an//	---	---	---
V-ispadanje	//slææ+n//	---	---	----
	/slæ'æn/	/faeællan/	/faey'er/	/bakan/

Redoslijed pravila je sljedeći:

Pravilo o razbijanju vokala slijedi pravilu o pomaku a → ae, jer prvo pravilo utječe na vokale prednjeg reda. Iz istog razloga pravilo o razbijanju vokala dolazi ispred pravila o retrakciji. Palatalizacija dolazi nakon pravila o retrakciji, jer bismo inače u našim primjerima dobili nepravilne oblike kao /baecan/ umjesto /bacan/.

Kratki i dugi stražnji vokali /a/ zatvarali su se i postajali [+ zaokruženi] pred nazalima. U manuskriptima nalazimo grafem ⟨a⟩ ili ⟨o⟩ ako iza njih slijedi nazal. Još jedna potvrda da su se vokali zatvarali pred nazalima je i ta što na istu pojavu nailazimo i kod srednjeg vokala prednjeg reda. Pošto nazali nikad ne stoje iza prednjih otvorenih vokala, obilježje [stražnji] ne treba navesti.¹²

¹² Ovdje upotrebljavamo simbol ⟨ø⟩ da naznačimo zaokruženo zatvoreno /ä/. Moguće je da je zatvoreno /ä/ još uvijek bilo dosta otvoreno tako da je obilježje [zaokruženi] razlika između /ä/ i /ɔ/ s tim što je /ä/ [+ niski], [— zaokruženi] a /ɔ/ je [+ zaokruženi], [+ niski]. Oba se razlikuju od /ø/ koji je [— niski], [+ zaokruženi].

Pravilo a-labijalizacije

$$\text{ǣ} \longrightarrow \text{ǿ} \quad / \quad \text{---} \quad \text{nazala}$$

$$\left[\begin{array}{c} \text{V} \\ + \text{niski} \end{array} \right] \longrightarrow [+ \text{zaokruženi}] \quad / \quad \text{---} \quad \left[\begin{array}{c} \text{K} \\ + \text{nazal} \end{array} \right]$$
Primjeri: *gangan, camp, long, bān, stān*

apstrak. pred.	//γany+an//	//kamp//	//lanγ//	//bān//	//stān//
a-labijalizacija	//γǽnγ+an//	//kǽmp//	//lǽnγ//	//bǽn//	//stǽn//
ǣ → ae pomak	---	---	---	---	---
γ-konverzija	//gǽng+an//	---	//lǽng//	---	---
morphophon.	//gǽγγ+an//	---	//lǽγγ//	---	---
	/gǽγγan/	/kǽmp/	/lǽγγ/	/bǽn/	/stǽn/

Pravilo a-labijalizacije prethodi pravilu a → ae pomaka. Isto tako mora biti aplicirano prije pravila o I-umlautu. (Vidi dalje, str. 239).

I-umlaut

Proces I-umlaut poznat je u skoro svim germanskim jezicima. I-umlaut je promjena kod koje vokali stražnjeg reda postaju vokala prednjeg reda, a neki se od njih nakon toga i zatvaraju, kad se /i/ ili /j/ nađe u sljedećem slogu. Ovo dijakrono pravilo pokazuje se u ZS dijalektu i kao sinkrono pravilo pošto postoji velik broj riječi koje pokazuju površinsku alternaciju prednjih i stražnjih vokala, a morfemska im je osnova zajednička, pa im je stoga i apstraktna predodžba jednaka. Neki od tih oblika su već spomenuti kod velarne i palatalne alternacije konsonanata.¹³ Tako imamo oblike *cemban* »češljati«, *comb* »češalj«, *sacan* »boriti se«, *secc* »borba«, *secgan* »reći«, *sagu* »priča«, *hāl* »čitav«, *haelan* »učiniti čitavim, liječiti«.

Promjene su bile sljedeće:

Kratko i dugo /u/ → /y/ kao npr. *θyncan* »misliti«, *wyscan* »željeti«.

Kratko i dugo /o/ postajali su vokali prednjeg reda, a nakon toga su gubili distinktivno obilježje [+ zaokruženi] i postajali /e/ kao u /fēt/ naspram /fōt/, /comb/ naspram /cemban/.

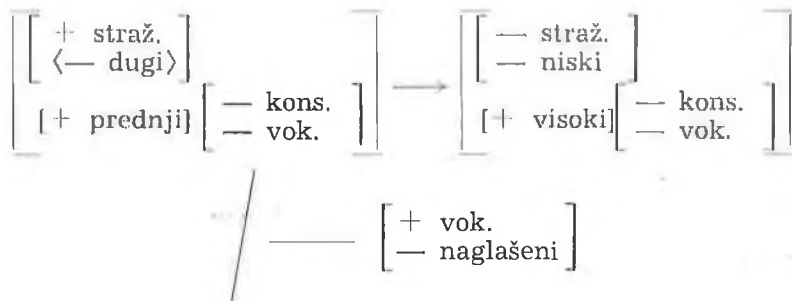
Dugo /ā/ postajalo je /ǣ/ kao u *lār* »običaj«, *lāeran* »podučavati«, *ān* »jedan«, *āēnig* »svaki«.

Kratki vokal zadnjeg reda /a/ postajao je vokal prednjeg reda a zatim se zatvarao u /e/ kao u *hebban* »dizati« (*haefan*, inflek.), *tellan* »reći«, *talu* »priča«.

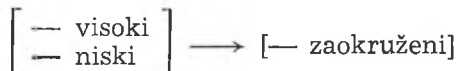
¹³ Vidi članak pod bilješkom 4.

Diftonzi su se zatvarali pod utjecajem /i/ ili /j/, kao npr. *eald* »star«, *ieldra* »stariji«, *heard* »tvrđ«, *hiedran* »otvrđnuti«.

Pravilo I-umlauta

Pravilo delabijalizacije

Primjeri: *comb*, *cemban*, *sacan*, *secc*

apstr. pred.	//kamb//	//kambi+an//	//sak+an//	//saki//
a-labijal.	//kɔmb//	//kɔmbi+an//	---	---
a→ae pomak	---	---	//saek+an//	//saeki//
retrakcija	---	---	//sak+an//	---
palataliz.	---	---	---	//saeci//
j-formacija	---	//kɔmbj+an//	---	//saecj//
geminacija	---	---	---	//saeccj//
I-umlaut	---	//koembj+an//	---	//seccj//
j-otpadanje	---	//koemb+an//	---	//secc//
delabijaliz.	---	//kemb+an//	---	---
	/kɔmb/	/kɛmban/	/sakan/	/secc/

Primjeri: *wyscan*, *fēt*, *laeran*, *lengra*

apstraktna pred.	//uuski+an//	//fōti//	//lāri+an//	//lanyi+ra//
w-formacija	//wuski+an//	---	---	---
a-labijaliz.	---	---	---	//lɔnyi+ra//
a→ae pomak	---	---	---	---
retrakcija	---	---	---	---
palatal.	//wus'ci+an//	---	---	//lɔny'i+ra//

D. JUTRONIĆ-TIHOMIROVIĆ

j-formacija	//wus'cj+an//	//fōtj//	//lārj+an//	//lɔŋγ'j+ra//
geminacija	---	---	---	---
γ-konverz.	---	---	---	//lɔŋg'j+ra//
I-umlaut	//wys'cj+an//	//fōetj//	//lāērj+an//	//lœŋg'j+ra//
dalabijal.	---	//fētj//	---	//leng'j+ra//
j-ispadanje	//wys'c+an//	//fēt//	//laer+an//	//leng'+ra//
morfolon.	---	---	---	//leng'+ra//
	/wys'can/	/fēt/	/lāēran/	/lengra/

Daljnji primjeri: *fram*, *fremman*, *wrecca*, *wracu*

apstr. pred.	//fram//	//frami+an//	//uraki+a//	//uraku//
w-formacija	---	---	//wraki+a//	//wraku//
ozvučavanje	---	---	---	---
a-labijal.	//frɔm//	//frɔmi+an//	---	---
a→ae pomak	---	---	//wraeki+a//	//wraeku//
retrakcija	---	---	---	//wraku//
palatal.	---	---	//wraeci+a//	---
j-formacija	---	//frɔmj+an//	//wraecj+a//	---
geminacija	---	//frɔmmj+an//	//wraeccj+a//	---
I-umlaut	---	//froemmj+an//	//wreccj+a//	---
j-ispadanje	---	//froemm+an//	//wrecc+a//	---
x-konverzija	---	---	---	---
delabijal.	---	//fremm+an//	---	---
	/frɔm/	/fremman/	/wrecca/	/wraku/

Iz primjerâ koje smo naveli čini se da samo poluvokal /j/ uzrokuje I-umlaut. Međutim, pravilo I-umlauta mogli smo primijeniti odmah nakon palatalizacije i u tom slučaju /i/ bi bio uvjetan vokal. Kad bi se pravilo I-umlauta uvijek primjenjivalo nakon pravila o j-formaciji, ipak ne bismo mogli isključiti /i/ kao fonem koji izaziva promjenu radi primjera kao što su *byrig* gdje /i/ ne prelazi u /j/ i ne ispada.

Primjer: *byrig*, *burg*, *aenig*

apstr. pred.	//buriγ//	//bury//	//aniγ//
palatal.	//buriγ'//	---	//aniγ'//
I-umlaut	//byriγ'//	---	//aeniγ'//
	/byriγ'/	/bury/	/aeniγ'/

Neki primjeri I-umlauta kod diftongâ: *hierdan*, *feallan fiellan*, *ieldra*.

apst. pred.	//xardi + an//	//fall + an//	//falli + an//	//aldi + ra//
a → ae pomak	//xaerdi + an//	//faell + an//	//faelli + an//	//aeldi + ra//
razb. vok.	//xaeərđi + an//	//faeəll + an//	//faeəlli + an//	//aeəldi + ra//
palat.	---	---	---	---
pal. difton.	---	---	---	---
j-formacija	//xaeərđj + an//	---	//faeəllj + an//	//aeəldj + ra//
geminacija	---	---	---	---
I-umlaut	//xiərđj + an//	---	//fiəllj + an//	//iəldj + ra//
j-ispadanje	//xiərđ + an//	---	//fiəll + an//	//iəld + ra//
x-konverzija	//hiərđ + an//	---	---	---
	/hiərđan/	/faeəllan/	/fiəllan/	/iəldra/

Redoslijed pravila:

Pravilo I-umlauta mora slijediti pravilu o razbijanju vokala, palatalizaciju, palatalnu diftongizaciju jer su diftonzi podložni I-umlautu. I-umlaut svakako prethodi j-ispadanje jer su jedino tim redom povezani. Isto tako dolazi poslije pravila a-labijalizacije, a → ae pomaka i retrakcije.

Slijede još primjeri aplikacija pravila: *tellan*, *talū*, *liehtan*, *leoht*.

apstr. pred.	//tali + an//	//talū//	//lexti + an//	//lext//
a-labijal.	---	---	---	---
razbijanje	---	---	//leəxti + an//	//leəxt//
retrakcija	---	//talū//	---	---
palatal.	---	---	---	---
j-formacija	//taelj + an//	---	//leəxtj + an//	---
geminacija	//taellj + an//	---	---	---
I-umlaut	//tellj + an//	---	//liəxtj + an//	---
j-ispadanje	//tell + an//	---	//liəxt + an//	---
	/tellan/	/talū/	/liəxtan/	/leəxt/

Komentari o svakom vokalu posebno

/i/

Dugo i kratko /i/ bili su zatvoreni prednji vokali. Teško je reći da li je bilo kvalitativne razlike između tih dvaju fonema. Kratko /i/ nalazimo u primjerima kao što su *libban* »živjeti«; *midd* »sredina«; *first* »prvi«; *wind* »vjetar«. Dugo /i/ u riječima *lif* »život«; *nīpan* »tamnjeti«, *hwīt* »bijelo«; *cīdan* »kuditi«. Dugo i kratko /i/ su se diftongizirali u <io> kao u riječima *liornian* »učiti«; *līon* »ponuditi«.

Kratko i dugo /i/ postaje /e/ pisano kao ⟨eo⟩ već u ranom ZS tako da posljednje dvije riječi obično nalazimo napisane kao *leornian* i *leon*. U matrici distinktivnih obilježja ova dva fonema se razlikuju po obilježju napet. Kratko /i/ je [— napeto] a dugo [+ napeto].

	i	ī
konsonantski	—	—
vokalski	+	+
visoki	+	+
stražnji	—	—
niski	—	—
napeti	—	+
zaokruženi	—	—

/ū/

Kratko i dugo /u/ bili su zatvoreni stražnji zaokruženi vokali kao u primjerima *hund* »pas«; *wudu* »drvo«; *flugon* »oni su odletjeli«; *tungol* »zvijezda«. Dugi nalazimo u riječima *hūs* »kuća«; *mūs* »miš«; *lūtan* »pokloniti se«; *sūpan* »progutati«. Oba su glasa podlijegala promjeni I-umlauta (vidi str. 236) i rezultirali su u /y/, dugo i kratko, kao u *bycgan* »kupiti«; *hydan* »sakriti«.

Binaristička matrica:	u	ū
konsonantski	—	—
vokalski	+	+
visoki	+	+
stražnji	+	+
niski	—	—
napeti	—	+
zaokruženi	+	+

Kratko /u/ se otvaralo u /o/ kad je slijedio poluotvoreni prednji vokal ili otvoreni stražnji vokal. Imamo paradigme kao što su *hulpon-holpen* od *helpan* »pomoći«. Kad je slijedio nazal, /u/ se nije otvaralo kao što se vidi iz primjera *gebunden* od *bindan* »vezivati«.

Pravila o u-otvaranju

$$u \longrightarrow o \quad / \quad \text{—} \quad K_0 \quad \left. \begin{array}{l} e \\ a \end{array} \right\}$$

$$\left[\begin{array}{c} V \\ + \text{ straž.} \end{array} \right] \longrightarrow [- \text{ visoki}] \quad / \quad \text{—} \quad K_0 \quad \left[\begin{array}{c} a \text{ niski} \\ - \text{ visoki} \\ a \text{ stražnji} \end{array} \right]$$

Uvjet: Konsonant nije nazal.

APSTRAKTNA FONOLOŠKA PREDODŽBA VOKALA I DIFTONGA...

apstr. predodžba	//xulp—on//	//xulp—en//
u-otvaranje	---	//xolp+en//
x-konverzija	//hulp+on//	//holp+en//
	/hulpon/	/holpen/

/ě/

U binarističkoj matrici kratko i dugo /e/ imaju sljedeća distinktivna obilježja:

	e	ě
konsonantski	—	—
vokalski	+	+
visoki	—	—
stražnji	—	—
niski	—	—
napeti	—	+
zaokruženi	—	—

Kratki vokal imamo u riječima *fela* »mnogo«; *wesan* »biti«; *delfan* »kopati«; *fetel* »pojas«. Dugo /e/ u *měd* »plaća«; *měce* »mač«; *hět* »on je zvao«. Oba /e/ podlijegala su pravilu palatalne diftongizacije kao u primjerima *scieran* »rezati«; *giet* »ipak«. Kratko /e/ razbijalo se u diftong kao u riječima *meolcan* »musti«; *sweord* »mač«.

/ō/

Dugo i kratko /o/ bili su po svoj prilici poluzatvoreni stražnji zaokruženi vokali. Primjeri su *boga* »luk«; *nosu* »nos«; *god* »bog«; *stolen* »ukraden«, i dugo /o/ kao u *blōd* »krv«; *dōm* »sud«; *mōd* »način, razum«; *mōdor* »majka«; *gōd* »dobar«. Oba fonema podlijegala su pravilu I-umlauta i naknadnoj delabijalizaciji kao u riječima *dehter* »kćerka«; *secan* »tražiti; *fēt* »stopalo«; *dēman* »suditi«.

Binaristička matrica:

	o	ō
konsonantski	—	—
vokalski	+	+
visoki	—	—
stražnji	+	+
niski	—	—
napeti	—	+
zaokruženi	+	+

/āe/

Distinktivna binaristička matrica za dugi otvoreni prednji vokal /ae/ jest:

	ae
konsonantski	—
vokalski	+
visoki	—
stražnji	—
niski	+
napeti	+
zaokruženi	—

Vokal /ae/ je podložan razbijanju vokala, palatalnoj diftongizaciji kao u riječima *neah* »blizu«; *gear* »godina«; *geafon* »oni su dali«. Kratko /ae/ je u slobodnoj varijaciji s /a/ i nije vokal koji se javlja na apstraktnom fonološkom nivou. (Vidi str. 233).

/ā/

Kratki otvoreni stražnji vokal /a/ nalazimo u riječima *faran* »putovati«; *calan* »biti hladan«; *lagu* »zakon«; *hara* »zec«. Dugi stražnji otvoreni vokal imamo u riječima *sār* »bolestan«; *rād* »jahao je«; *hāl* »čitav«. Oba glasa podliježu I-umlautu, a kratko se zatvara u /e/ kao u *secgan*. Umlautske oblike dugog /a/ u /ae/ nalazimo u riječima kao *haelan* »liječiti«, *haetan* »grijati« (vidi str. 236). Kao što je već spomenuto, otvoreni stražnji vokali postaju zaokruženi kad iza njih slijedi nazal. (Vidi str. 235).

Matrica distinktivnih obilježja:

	a	ā
konsonantski	—	—
vokalski	+	+
visoki	—	—
stražnji	+	+
niski	+	+
napeti	—	+
zaokruženi	—	—

Duženje vokala u jednosložnim riječima

Kratki vokali u jednosložnim riječima dužili su se u ZS dijalektu kao i u svim ostalim staroengleskim dijalektima. Da li je duženje bilo obavezno već u ranom periodu, ne može se sa sigurnosti utvrditi, ali možemo postulirati jedno neobavezno pravilo, koje je u toku povijesti jezika postalo obavezno.

Pravilo duženja vokala

$$\left[\begin{array}{l} - \text{ kons.} \\ + \text{ vok.} \end{array} \right] \longrightarrow [+ \text{ napet}] \quad / \quad \text{---} //$$

apstr. predodž.	//me//	//xe//	//sua//
x-konverzija	--	//he//	--
w-formacija	--	--	//swa//
fronting	--	--	--
restoration	--	--	--
duženje vok.	//mē//	//hē//	//swā//
	/mē/	/hē/	/swā/

Kraćenje vokala

Vokali su se u ZS skraćivali pred tri ili više konsonanata kao u *brembles* »kupine«, naspram oblika u jednini *brēmbel* s dugim /e/. Isto su se tako skraćivali ispred dva konsonanta kad su slijedila dva nenaglašena sloga kao u *bletsian* (od *blōdsian*) »blagosloviti«.

*Pravilo o kraćenju vokala*¹⁴

$$\left[\begin{array}{l} - \text{ kons.} \\ + \text{ vok.} \end{array} \right] \longrightarrow [- \text{ napet}] \quad / \quad \text{---} \left[\begin{array}{l} + \text{ kons.} \\ - \text{ vok.} \end{array} \right] \left[\begin{array}{l} + \text{ kons.} \\ - \text{ vok.} \end{array} \right]$$

$$\left[\begin{array}{l} + \text{ kons.} \\ - \text{ vok.} \end{array} \right]$$

$$\left[\begin{array}{c} \text{V} \\ - \text{ nagl.} \end{array} \right] \text{K}_o \left[\begin{array}{c} \text{V} \\ - \text{ nagl.} \end{array} \right]$$

Diftonzi

U ZS imamo četiri diftonga: dugi i kratki /aeə/ pisan kao ⟨ea⟩ i dugi i kratki /eə/ pisan kao ⟨eo⟩.¹⁵ Primjeri su sljedeći: /aeə/ kao u *eall* »sve«; *ceald* »hladan«; dugo /āēə/ u *hrēa* »sirov«; *dēa* »smrt«;

¹⁴ Chomsky i Halle (1968), str. 252: »The Laxing rule, ... is quite old. According to Jordan (1934), laxing before double consonants is attested about the year 1000, and laxing in trisyllabic words before 1100.«

¹⁵ Fonemski status kratkih vokala dovela je u pitanje i to vrlo uvjerljivo Marjorie D a u n t u svom članku »Old English Soundchanges reconsidered in relation to scribal practice,« *Transactions of the Philological Society* 1939, str. 108—137, u kojem ona nastoji dokazati da su kratki diftonzi bili samo alofoni prednjih vokala čiji je završni glajd označavao prirodu glasa koji je za njim slijedio. Takvu praksu nalazimo kod irskih pisara, a nju su preuzeli i pisari staroengleskog jezika. Ferdinand Mosse daje sličnu interpretaciju u knjizi *Manuel de l'anglais du Moyen-Age, I, Vieil-anglais*, Bibliothèque de philologie

bēan »grašak«. Diftong /eə/ kao u *heorte* »srce«; *cneoht* »dječak«; *meolcan* »musti«; *sweotol* »jasan« i dugi diftong kao u *bēodan* »nudi«; *dēop* »dubok«; *lēoht* »svjetlo«; *cēosan* »birati«.

Diftonški grafem ⟨io⟩ (dugi i kratki) praktički nije ni postojao u ZS¹⁶ i uvijek ga nalazimo zajedno s ⟨eo⟩, tako da je ⟨io⟩ samo grafemska varijanta diftonga ⟨eo⟩, kao što se vidi iz sljedećih primjera:

<i>līode-lēode</i>	»narod«
<i>frīond-frēond</i>	»prijatelj«
<i>hiona-heona</i>	»odavle, zbog toga«
<i>bīo-bēo</i>	»pčela«

U binarističkoj matrici dugi i kratki /aeə/ imat će obilježja kao prednji kratki i dugi vokal iza kojeg slijedi vokalski element ili glajd. Kod kratkog i dugog /eə/ prvi član diftonga je poluotvoreni prednji vokal, iza kojega slijedi glajd. Sva četiri diftonga podlijegala su pravilu I-umlauta (vidi str. 236).

Matrica ranozapadnosaksonskih vokalskih fonema:

	ī	ū	ē	ō	āe	ā	i	u	e	o	a	ə
konsonatski	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
vokalski	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
visoki	+	+	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—
stražnji	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+	+	+
niski	○	○	—	○	+	+	○	○	○	○	—	+
zvučni	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○
zaokruženi	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○
napeti	+	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—

germanique, Vol. 8, Paris, 1945. Tu polemiku nastavili su R. Stockwell i W. Baritt u članku navedenome u bilješci 9, gdje tvrde da je većina diftonga bila samo grafemska varijanta jednog fonema. Taj su pogled kritizirali Sherman M. Kuhn i Randolph Quirk u članku »Some recent interpretations of Old English diagraph spellings,« *Language* 29 (1953), str. 143—156, kao i Charles Hockett, »The stressed syllabics of Old English,« *Language* 35 (1959), str. 575—597. Njihovi argumenti zasnivaju se na činjenici da se kratki prednji diftonzi nisu samo javljali kao rezultat u-umlauta ili nakon inicijalnih palatala nego na mjestima gdje ih ne bismo mogli očekivati, a to potvrđuje da nisu bili samo alofoni ili gramenske varijante, kao npr. u riječima *weolena weolig* ili u riječi *werlice* gdje bi inače trebalo da bude *weorlice (r+1 je uvjetovalo diftongizaciju, koje ovdje nema).

¹⁶ »Jasno je da su grafemi ⟨eo⟩ i ⟨ie⟩ u ZS postali ekvivalentni već u doba najstarijih manuskripta, ali teško je utvrditi da li se mogu naći ostaci stare distinkcije među njima.« Campbell (1964), str. 125.

APSTRAKTNA FONOLOŠKA PREDODŽBA VOKALA I DIFTONGA...

Na prethodnim smo stranicama analizirali vokalski fonološki sistem ranoga zapadnosaksonskog dijalekta i u toku izlaganja ukazali na neke aspekte povezanosti fonologije i morfologije. Pokazali smo da na sistematskoj fonemskoj razini nije potrebno navoditi onoliki broj vokala koji se spominje u tradicionalnim gramatikama. U apstraktnoj predodžbi dovoljno je navesti vokale koji su prikazani u matrici binarističkih obilježja s označenim redundantnim elementima.

D. JUTRONIĆ-TIHOMIROVIĆ

D. Jutronić-Tihomirović:

Summary

The subject of this paper is a synchronic analysis of the early West-Saxon vocalic system. The aim of the article was to determine the underlying vocalic system and to show some aspects of interrelation between phonology and morphology.

The analysis of the early West-Saxon vocalic system is based on the theory of generative phonology as formulated by Noam Chomsky and Morris Halle in *Sound Patterns of English*, New York 1968.

The description is based on the written evidence, namely, historical orthography and its interpretation. No diachronic considerations were taken into account while stating the synchronic rules. Diachronic evidence was mentioned because some of the synchronic rules were equivalent or similar to the diachronic rules.

The analysis shows that there are fewer vowels in the underlying phonological matrix than the traditional grammars assume as it is evident from the given matrix. The phonological rules for the vowels in the early West-Saxon dialect are: breaking, palatal diphthongization, fronting, retraction, labialization, I-umlaut, unrounding, tensing and laxing.